

Драгана Б. ВУКИЋЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 9. 11. 2023.
Прихваћен: 29. 2. 2024.

„ТО СЕ САМО ТАКО ПЕВА. ТИ НЕ ЗНАШ ЗА ПОЕТИКУ!” – САТИРИЧНА ДЕЕПИЗАЦИЈА СВЕТА

У раду се анализирају приповетке Стефана Митрова Љубише „Кањош Мацедоновић” као и сатирична приповетка Радоја Домановића „Краљевић Марко по други пут међу Србима”. Упоредном анализом начина фикционализације епских вредности у неепским световима успостављају се два различита модела заснована на делимичној и потпуној деконструкцији епског света и имаголошким диференцијацијама свој-добар, туђ-лош и свој-лош. Из критике света који није могао да поврати вредности обликоване епском традицијом покушаћемо да сатиричне текстове Радоја Домановића сагледамо као антиципацију „новог врлог света” у којем се о епским вредностима само пева. Уместо кроз критику постојећег стања и контрасте сада – некада, ишчитаваћемо их као приче о будућим лојалним грађанима чије је девиза „разумем” а који хорски певају песме чије значење више не разумеју.

Кључне речи: сатира, хумор, Радоје Домановић, Стефан Митров Љубиша, епски свет, деепизација.

Наслов рада „*То се само тако пева. Ти не знаш за поезију!*” – сатирична деепизација света инспирисан је дијалогом јунака у приповеци Радоја Домановића „Краљевић Марко по други пут међу Србима”. Домановићева сатира индикативног наслова, и приповетка Стефана Митрова Љубише „Кањош Мацедоновић” у фокус нашег рада постављају сатирично-хумористички спој епског и неепског света, његов специфичан гротескнохибридни језик у којем се епски стихови инкорпорирају у политички, дипломатски, трговачки говор творећи „пукотине” у стабилним епистемолошким системима и постајући претња по опстанак самог епског света.

Стефан Митров Љубиша припада раним генерацијама реалиста (1824–1878) а Радоје Домановић позним (1873–1908). У књижевној критици ис-

* prof.vukicevic.dragana@gmail.com

такнута је транзитивна природа њихових поетика: код Љубише у синтези романтичарског и реалистичког, код Домановића реалистичког и модернистичког. Инспирирана Љубишиним делом Исидора Секулић, сликовито, синтагмом „разравнотеженост приче”, сугерише ова крупна тектонска померања настала (у оквирима индивидуалне поетике писца) трансформацијама стабилних традицијски обликованих наратива.

Главни јунак Љубишине приповетке не припада галерији епских јунака, он се у њу измешта. За разлику од типског епског јунака Марка Краљевића, који у Домановићевој сатири напушта епски пантеон мртвих и спушта се у сферу тривијалне свакодневице, путања Кањоша Мацедонивића је другачија. Он је неепски јунак, трговац напуњен јадом и једом који не успева да се снађе у центру Млетачке републике. Наспрам света патријархалних Паштровића одакле долази, одласком у Венецију, пред њим се открива један модеран град са сложеном економијом и администрацијом и радикално другачијим неепским системима вредности. Парадоксално, до трговачких бенефита за свој народ он неће доћи вештим пословањем већ управо бранећи епске вредности – победом у борби са јаким противником.

Приповетка почиње профилисањем типично реалистичког нискомиметског јунака. Кањош продаје уље, вино, лој и чарапе. Његово несналажење и чуђење у граду, у читаочевом асоцијацијском пољу покреће интертекстуални ланац ликова попут Држићевог Станца или Његошевог војводе Драшка. Оваква, тематскомотивска спрега текстова потврђује позиционираност Љубише унутар круга медитеранских писаца.

Сложен фокализацијски систем у којем се аутоимажи, хетероимажи, аутохетероимажи, хетероаутоимажи стварају смењивањем фокализаторских инстанци (екстерна фокализација, аутофокализација, фокализација преко ликова: Паштровића, Млечана, противника), мотивисан је позиционирањем јунака међу странце. Сви све гледају, просуђују и осуђују. У првом сусрету са реалистички конципираним јунаком, неснађеним у туђини трговцем, његова несналажљивост праћена је емотивном имерзијом – он ствара емпатију својом наивношћу, на моменте и комичношћу, осећање сажаљења због несналажљивости, изгубљености у великом граду. Овакав тип имерзије у потпуности нас удаљава од ефекта који својом појавом стварају адмиративни епски јунаци.

У уводној профилизацији јунака, Кањош Мацедонивић је опозит епском јунаку. Он је провинцијски трговчић ниска струка с комплексом висине који испада смешан одбијањем кафе и непознавањем комуникацијских кодова. Елика познаје хумор (смешне су кукавице, издајници¹); комична може бити и хиперболизација епских црта (Краљевић Марко), одмеравање снаге, али епски јунаци спадају у категорију адмиративних јунака којима Кањош у тренутку у којем се читалац са њим упознаје не припада. У судару различитих медитеранских култура – венецијанске и паштровићке, Кањош Мацедонивић

¹ „Сфера смешног је у епском свету усмерена ка апсолутним супротностима кодекса витештва и части. Смешан постаје страх хвалисавца, разметљивост слабића, понизност надмених, кукавичлук силника, престрављеност изазивача, скрушеност оholих” (Самарџија 2001: 126).

(попут својих претходника – комички неснађених и задивљених дошљака) позиционира се као јунак који лута, с једне стране, улицама града, а с друге, ходницима палата, заробљен компликованим административним системом. Његова трговина је прекинута а он стављен у позицију епског гласника који треба Паштровићима да пренесе позив за мегдан са дуждевим одметником Фурланом.

Паштровићи на скупштини за јунака који ће се супротставити Фурлану бирају самог Кањоша. Међутим, мотивација није епска: не бира се ни по чојству, ни по јунаштву. Разлози су, из перспективе епских праволинијских путања у којима се увек намери јунак на јунака, банални: „Други не би умιο ни доћи до дуждева двора за ни за мјесец” (Љубиша 1924: 16). Обесмишљен је и ексклузивитет саме епске борбе: „Могао си збиља то сам тамо отрсити, да нам не метеш скупштину тијем беспослицама”. Не постоји ни ексклузивност, атопичност (незамењивост, посебност) самог епског јунак јер: „Ако те посијече, послаћемо повишега [...] Ако погинеш, оплакаћемо те дивно, и свако од нас кад дође у Млетке, походиће твој гроб” (Љубиша 1924: 15-16).

У имаголошкој перспективизацији слика другог истовремено је и вид аутопројекције. С једне стране, за Паштовиће се везује епски аутоимаж који утврђује кодекс колективитета, части и витештва, с друге, ствара се хетероимаж Млечана у опозитима урбано (декадентно) засновано на солипсизму, хедонизму и декаденцији.

Епска поезија стабилизује хетероимаже у којима се наспрам познатог домаћег света увек позиционира непријатељски други. Епски профил колективног јунака (Латини су старе варалице) потврђује су у контексту дипломатске сналажљивости и лажљивости господе која „маже и шара” и којом се прикрива равнодушност и кукавичлук Млечана који не смеју изаћи на мегдан Фурлану. На место епског позива у бој јавља се политички говор – замка („Могао би дужде наћи среда своју замјеницу, не једну но триста, да се земља тресе! Но је дужде одбио све просиоце, јер жели твојој браћи, скоро посињеној отворити пут славе, поштења и неумрлости” (Љубиша 1924: 13).

Индикативна је слика града којим влада лењост, кукавичлук и притворност: „А град, пуст без људи, јер тамо свако спава до подне, кад мркне обједује, а преда зору лијегају” (Љубиша 1924: 10). Избачен из орбите града којем припада, Кањошев потенцијални секундант бежи. Он не може да опстане у епском простору битке која треба да се одигра на острву. Епске формуле које прате померање јунака („оста” или „оде”), у конексту нискомиметске профилизације јунака – у потпуности мењају епски семантички предзнак. Пратимо путању јунака који одлази у крчму, који „онако јадан и тужан” лута. Његово кретање открива бесциљност и неснађеност. Чак и када је његова путања епски зацртана – он је изабрани јунак који треба да се супротстави Фурлану и оде на острво, стабилне вредности епског света таквом путањом нису потврђене.

Као у епској песми „Марко Краљевић и Муса Кесеџија”, противник је одметник а јунак бранилац вредности културе којој не припада: Марко Краљевић вредности турске, а Кањош Мацедонових – млетачке. Сижејне

сличности не значе међутим и семантичке подударности између приповетке и песме. Сумња која се јавља код јунака у исправност свог пута (одласка на мегдан) и алтернатива другачије стварности незамисливи су у строгом, готово праволинијском епском свету. Незамисливо је да епски јунак каже: „Могло ми је бити да сједим дома” или да девастира своју борбу: „Нанесе ме неки гријех да овде лудо погинем пак да је за кога ни по јада, но за ове страшиве и надуте ниткове” (Љубиша 1924: 17). Епски јунаци спасавају недужне, кљасте и убоге, штите отете девојке, сиротињу рају или заробљене побратиме. Никада се не бране страшиви и надути ниткови. Чак и у контексту Марковог служења Турцима, као вредност се успоставља вазалов однос према владару и не доводи се у сумњу смисао његове борбе. Што је снага епског непријатеља већа тиме је појачан и интензитет победе, надмоћи над њим.²

У класичној епској песми, појава епског јунака није смешна јер је то јунак бољи од нас – одећом и опремом често се потенцира његово господство, припадање српској властели, а оружјем, појавом на коњу улива страхопоштовање. Кањош Мацедонових међу Млецима дат је у комичкој визури: „Сви се око мене окупе, као тице око ћука да ме гледају и хаљине пипају” (Љубиша 1924: 12). Млеци додатно релативизују епски чин и његов исход. За њих епски јунак није бољи, него је „гори од њих” („Ми се надали да ће доћи бољи и виши јунак него си ти” (Љубиша 1924: 16)). Индикативан је Кањошев одговор „бољи и виши пођоше бољијема и вишијема а ја једва вас допадох” којим се интелектуална супериорност јунака надомештава физичкој инфериорности (Љубиша 1924: 16). Кањошев одлазак на мегдан, из перспективе Млечана, није јунаштво већ чин самоубице, лудака, човека који се помамио. Позиционирањем јунака у инфериоран положај у односу на физички надмоћног противника, агон борбе премешта са физичког дуела на говорни агон (надгорњавање речима) и менталну надмоћ Кањоша. Кањошев одговор упућује на још један важан елемент у разумевању његовог лика – одузимање посебности и непоновљивости је атипично и за епског и за романтичарског јунака, првог који репрезентује „дух заједнице” и другог који репрезентује начело индивидуализма.³

Кроз супротстављене наративе (*battling naratives*), различитим фокализацијама успоставља се строга граница између два међусобно некомпатибилна света: првог епског патријархалног и другог урбаног, декадентног. Исти догађаји се провлаче кроз различите вредносне призме у којима је за

² Поред епског сценарија и јасних интертекстуалних епских сигнала (Марко и султан, Кањош и дужд), у монографији посвећеној Стефану Митрову Љубиши Ново Вуковић активира још један, овог пута библијски претекст о Давиду и Голијату, а у разрешењу (супарник Фуран је попут змаја изолован на острву; трофеј који се нуди је рука дуждеве кћери) види елемент и бајковитих завршница.

³ О разликама између епског и епско-романтичарског јунака Г. Геземан пише: „Култ 'слободне', необуздане личности је дете 19. века, наслеђе замагљених генија из доба тзв. 'бујности и плаховитости'. У племену и у патријархалној заједници уопште велика индивидуална личност је само представник суштине духа његове заједнице... Човек у оваквој заједници није индивидуалиста. Он своје тежње може да уложи само на то да буде бољи од других, али не да буде другачији од других, као индивидуалиста.” (Геземан 1968: 26, 98)

Паштровиће двобој – чин части, а за Млетке, самоубилачки или лудачки чин, излазак на мегдан, за прве херојски императив, а за друге, доказ неразумља.

Кањош јесте јунак али привремени. У епском свету не постоји алтернативна судбина херојској, у Кањошевом – постоји. Његов мегдан са Фурланом једна је епизода после које следи повратак у свакодневицу обичног трговца. Зато није необично изневеравање типских епских и бајковитих завршетака: одбијање руке дуждеве кћери и блага. И овај чин Кањошевог одбијања – за једне достојан дивљења, за друге (Млетке) чуђења и неразумевања – заправо потврђује Кањошеву идентитетску самопрепознатљивост, верност сопственом бићу. Излазећи из сфере епске славе и епске награде, он тражи трговачке бенефите за Словене. Тако се пред реалистичким завршетком (тражење већих права за трговину Словена у Млецима) повлачи епски (добијање трофеја мача и прстена) или епски али и бајковити завршетак (рука дуждеве кћери). Реалистичка економско-трговачка логика преузима предност над епском, а имаж Латина старих варалица потврђује се и у контексту изневјерених рачуница.⁴

Кањош Мацедоновић је привремени херој – нискомиметски јунак трговац, гост у свету високомиметских јунака, лик који пролази кроз пукотине непомирљивих светова. Његово епско несналажење нарочито долази до изражаја у опису његове славе с којом не може да се носи. Индикативно је упоредити његов повратак у град и дочек који му не прија („Теже ми бејаху оне жене...”) са песмом „Долазак Марка Краљевића и прелепог Ива у Будим”. Епском јунаку слава припада, она је његов ореол и он је прихвата. Кањошу слава не прија и он се, с олакшањем, враћа у анонимност трговца.

Упркос физичке инфериорности, сумњи, колебљивости, спасавању „страшивих и надутих ниткова”, Кањош није пародијски снижен јунак. Он је обичан мали човек који је на тренутак постао херој. Он није у кожи епског јунака, он је у својој кожи али стављен у позицију епског јунака. Његова снага је у апсурдности обичног човека (трговца) који постаје јунак а да то не жели да буде (он нема јуначке атрибуте, не бира сам мегдан, нити жели трофеје који му као јунаку припадају). У њему се заправо укршта једна реалистичка и романтичарска концепција – обичног и посебног, типског и атипичног, комичног и узвишеног. Уместо у пародију, смештамо га радије у парадокс и иронију.

Ако је у „Кањошу Мацедоновићу” епско понашање могуће и за „не-епске” јунаке, у приповеди Радоја Домановића „Краљевић Марко по други пут међу Србима” оно постаје немогуће и за највећег епског јунака. Нискомиметски јунак који за тренутак може ући у епски пантеон својих предака – нестало је. Сменио га је колективни јунак за којег су епске вредности архивирани у песми, али се више не могу нити препознати нити поновити у животу. Зато уместо Љубишиног просветитељског оптимизма, Домановић

⁴ У доситејевском духу примера и поуке, Љубиша завршава причу великим временским измештањем – напуштањем времена приче (15. век и време млетачке доминације) временом приповедања (19. век, тренутак у коме Млечани који „Како су вршили, онако су и обршили” изгубивши своју политичку и економску власт над Паштровићима).

нуди „болан и горак смех”. Његов свет је у знаку реторичке стварности – оне која, за разлику од Љубишине – не тежи ка миметичкој већ алегоријској уверљивости.

Одмах по објављивању у *Српском књижевном гласнику* приповетка „Краљевић Марко по други пут међу Србима” изазвала је реакцију читалаца. Јован Протић у *Зори* (1901) пише: „То је сукоб једног појезијом идеалисаног јунака романтичног доба са установама данашње реалне, материалистичке праксе” (Протић 1901: 427). У нашој интерпретацији Домановићев текст међутим „излази” из свог по много чему транзиционог времена и улази у ред савременом добу блиских антиутопијских и дистопијских текстова. Стога смо у студији „Косово и реторика антијунака”, Домановића тумачили у духу Бодријаревих учења о „прозирности зла”; Анализом приповетке „Краљевић Марко по други пут међу Србима” аргументовали смо трансформације епског јунака у „као јунака”, преображај епског хијератичног света у свет симулација и симулакрума, говора у антиговор.

Неприлагођен свету у којем се више не могу успоставити епске вредности, Краљевић Марко се проглашава пандуром, лудаком, издајником. У новом врлом свету, његова адаптација је немогућа: нити његов коњ може да вуче трамваје, нити он може да опстане као пандур. Марка Краљевића не убија ни бог (стари крвник), нити непријатељ већ Срби. Смрт епског јунака, смрт саме епске смрти коначно је означила нестанак епске слике света (уп. Вукићевић 2005: 409). Нови свет функционише по принципу инверзија сличних онима описаним у представама дијаболичних светова.

Шта се десило са епским говором – он не само да је преозначен већ се више и не чује. Епске формуле су постале флоскуле, отцепљене од своје суштине, деконтекстуализоване политичким говорима. Мења се и смисао саме епске традиције. Она се више не преноси, она је само декорум. У дијалогу Марка и говорника из новог доба побратими су жиранти, султан – уважени државник, херој – вампир или убица, криминалац. У симболичкој визури критичара *Зоре* Парнас је макадамизиран (Протић 1901: 427).

У свету Домановићеве гротескне идиле говор је мртав: он не значи, он губи суштину, он не повезује – он је каталог тропа и фигура које се наизменично активирају; то је говор који не обавезује ни говорнике ни слушаоце – свако може да каже и да чује и да му се каже шта да каже и шта да чује јер сопствени говор више не постоји. Чак и када се епски говор дословно пренесе, он се више не чује на исти начин нити може да повеже слушаоце оних који припадају епском пантеону, оних који следе епске традиције, с једне стране, и оних који су представници нових времена и нових вредности. Епски стихови, које Домановићеви јунаци убацују у манипулативне политичке говоре о Косову, више нису у функцији контрастирања некада (како би требало) и сада (како није), у функцији реактивирања епских вредности; управо обратно, кроз цинизам и горак смех, они постају огледало једног нехеројског света који се, као паразит, „храни” херојским.

Домановићеви фантастични светови антиципирају Бодријареву схему фракталног, садашњи нацрт културе у којој вредности тренутачно блистају

на небу симулације, нестају у празнини, у којој не постоји трансцендентала, и у којој стога све улази у бесмучну орбиту без уземљења (Бодријар 1994: 9; уп. Вукићевић 2020). Епска песма нема референтни ослонац, она је попут стилске вежбе која се може у свачијем говору наћи. Изгубљен је епски певач, епска публика, а остала је епска песма без језика који је створио и уха које би је чуло. Све се уклапа у Бодријарев оперативни парадокс. Уколико је веће обезличење говорника утолико је проводност/успешност говора сигурнија, боље је ништа не знати да би се боље говорило о знању, ништа не вредети да би се прибавила вредност (уп. Вукићевић 2020). Зато у Домановићевом свету нема одговорности јер нема става и уверења, јер су сви потенцијални проводници унапред креираних садржаја. Свака индивидуализација је попут таласића, привременог, брзо изравнаног мртвиллом мора у коме су сви потопљени.

Домановићеви епски јунаци су пролазећи чвориште гротеске бесповратно напустили свој епски дом и закорачили у нови свет у којем више нису могли да сачувају свој транссветовни, епски обликован идентитет: из приче су ушли у флоскуле. Љубишин Кањош стоји на другом полу, као последњи у низу романтичарских, и први у низу реалистичких јунака. Он је јунак упркос свима, чак и упркос себи. На парадоксалан начин, он који је „неепски” потврђује епске вредности; код Домановића, „најепскији” јунак потврђује њихов крах.

ЛИТЕРАТУРА

- Бодријар 1994: Žan Boudrijar, *Prozirnost zla*. Novi Sad: Svetovi, <https://vdocuments.mx/zan-bodrijar-prozirnost-zla.html>, прегл. 09.14. 2023.
- Бошковић 2017: Драган Бошковић, „Случај Г. Домановић’: поетички идеологизам и политички нихилизам”, *Нулти степен реализма*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Вукићевић 2005: Драгана Вукићевић, Нестанак епског света у реалистичкој приповеци, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 53, св. 1–3, 395–414.
- Вукићевић 2012: Драгана Вукићевић, Бог који одустаје : (Илија Вукићевић, Прича о селу Врачима и Сими Ступици и Радоје Домановић, Краљевић Марко по други пут међу Србима), *Српски језик, књижевност, уметност : зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, (28–29. X 2011). Књ. 2, Бог. – Стр. 225–233.
- Вукићевић 2020: Драгана Вукићевић, Косово и реторика антијунака, *Савремена српска фолклористика 7*, сепарат.
- Вуковић 1985: Ново Вуковић, *Приповијетке Стефана Митрова Љубише*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Домановић 2009: Радоје Домановић, *Приповетке*, Сабрана дела Радоја Домановића 2. Крагујевац: *Кораџи*.

- Иванић 2009: Душан Иванић, Пут до српске приче (од Глишића до Домановића), *Глишић и Домановић 1908–2008*, Београд: САНУ.
- Максимовић 2000: Горан Максимовић, *Домановићев смјех*, Београд: Слободна књига, 2000.
- Протић 1901: Јован Протић, Краљевић Марко по други пут међу Србима, *Зора*, 11–12, 426.
- Самарција 2001: Снежана Самарција, Скица за поезику епских народних песама. У: *Антологија епских народних песама*. Београд: Народна књига, Алфа.
- Сувајдић 2008: Бошко Сувајдић, „Краљевић Марко по други пут међу Србима: епска биографија као искушавање жанра.” *Лако перо Радоја Домановића, Зборник радова у спомен Радоју Домановићу (1908–2008)*. Ур. Малиша Станојевић. Крагујевац: Кораци, 125–140.

Dragana B. Vukićević

“IT’S JUST SO SUNG.” YOU DON’T KNOW ABOUT POETICS!” – A SATIRICAL DEEPIZATION OF THE WORLD

(Summary)

The paper analyzes two stories: „Kanjoš Macedonović” by Stefan Mitrov Ljubiša, as well as, Radoje Domanović’s satirical story „Kraljević Marko for the second time among Serbs”. Two different models are based on the partial or complete deconstruction of the epic world and the imagological differentiations. We analyze Radoj Domanović’s narrative world as an anticipation of the „brave new world” in which epic values are only sung about. Instead of a critique of the existing situation, we read them as stories about future loyal citizens whose motto is „I understand” and who sing songs in chorus whose meaning they no longer understand.

Keywords: satire, humor, Radoje Domanović, Stefan Mitrov Ljubiša, deepization.